

A Professzorok Batthyány Körének véleménye a Magyar Tudományos Akadémia intézethálózatának átalakításáról

Történeti előzmények

A Magyar Tudományos Akadémiát 1825-ben Széchenyi István felhívására alapították a nemzeti nyelv művelésére. Különböző adományokból jelentős saját vagyona tett szert, tevékenysége a XX. század közepére a tudomány egészére kiterjedt, de önálló kutató intézetei nem voltak.

1949-től a tudomány irányítását végző főhatósággá szervezték át, és szovjet mintára, az 1950-es évektől kezdve hozták létre a kutatóintézetek hálózatát. 1969-től a formailag egységes szervezet két részre hasadt: a tudós testületre, amelynek feje az elnök, és a szakigazgatási szervezetre, amelynek vezetőjét, a főtitkárt a kormány nevezte ki. Más feladatok mellett ő felelt az intézetek működéséért is.

A rendszerváltás során a testületet politikai támadások érték, felmerült az is, hogy az intézetek leválnak róla. Az 1994-ben elfogadott törvény létrehozta a magyar tudomány művelőiből álló köztestületet, melynek irányító szerve az MTA levelező és rendes tagjaiból, valamint a 200 választott képviselőből álló, jelenleg összesen 565 tagú Közgyűlés. A modell továbbra is „kétfejű” maradt: az elnök képviselte az Akadémiát, a főtitkár az intézeteket irányította és az MTA költségvetési fejezetéért felelt.

Már a Horn-kormány idején megkezdődött az intézetek konszolidációja néhány intézet összevonásával, létszámcsökkentéssel, valamint az állami támogatás növelésével. Az intézethálózathoz tartozó ingatlanvagyon 2007-ben az állam felajánlotta az Akadémiának, melyet az elfogadott, az átvétel rendben megtörtént.

2011-ben újabb jelentős átalakítás történt. Az addig működő mintegy negyven kutatóintézetből csak hat (öt önálló intézet és egy kutatóközpont) maradt meg változatlanul, a többiek közül kilenc kutatóközpont jött létre. Így a kutatási kapacitást és az adminisztratív állományt hatékonyabban lehetett kihasználni. A korábbi szervezetet fellazították, mozgékonyabbá tették, ami érezhető minőségi javuláshoz vezetett. Az átalakítással szemben kialakult jelentős ellenállást egy 2009-ben elfogadott törvénymódosítás révén azzal győzték le, hogy a „kétfejű” irányítási modell helyébe az elnök egyszemélyi felelőssége lépett.

2018 nyarán a kutatóintézetek költségvetésének jelentős része az Innovációs és Technológiai Minisztérium költségvetési fejezetébe került, majd hosszú és feszültségekkel terhes tárgyalások kezdődtek az intézethálózat jövőjéről. A vita nem a kutatási témákról, hanem ezek finanszírozásáról és a kutatást irányító szervezetről folyt. Mégis többen féltették a tudomány művelésének szabadságát. A vita hevében az Akadémia szervezetének némely egysége saját kompetenciáján túllépve belefolyt a napi politikába. Ez oda vezetett, hogy maga az Akadémia is politikai támadások keresztüzébe került.

Erősségek

Az MTA intézeteinek alapkutatói publikációs tevékenysége kiváló és még ez is javuló tendenciát mutat. Igen sikeresek nemzetközi pályázatok elnyerésében. Az Európai Kutatási Tanács (European Research Council, ERC) pályázatain 2007 óta összesen 30 intézeti pályázat volt sikeres. Ez az összes magyar pályázat 40 %-a, ebbe 2017-ben 5, 2018-ban pedig 1 intézeti pályázat tartozott.

Nemzetközi szinten is az élvonalban van a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet, mely az agykutatás egyik világszerte ismert központja. Számos cikkük jelent meg a tudomány két vezető folyóiratában, a *Nature*-ben és a *Science*-ben. Egyik kutatójuk elnyerte az idegtudomány legjelentősebb díját (Brain Prize).

Kiemelkedő jelentőségű a Wigner Fizikai Kutatóközpont is. Az intézet szoros kapcsolatban van a genfi részecskefizikai intézettel (CERN) és 2012 óta működteti a részecskefizikai adatközpontot (2012-2019), melynek köszönhetően hazánk a nagysebességű internetes elérés és a nagy tömegű adatok biztonságos kezelése terén Európa élvonalába került.

A Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet az Ipar 4.0 hazai zászlós-hajójaként, a Fraunhofer kutatóhálózat régóta megbecsült partnereként vezető szerepet vállal az ipar automatizálása, a hazai gyártás világszínvonalra emelése területén. Több kutatóintézet vállal szerepet az ITM által kezdeményezett Mesterséges Intelligencia Koalíció munkájában.

A Nyelvtudományi Intézet a letéteményese Széchenyi örökségének. Magas színvonalon ápolja a magyar nyelvet, készíti a magyar nyelv nagy szótárát, emellett elismertek számítógépes nyelvészeti kutatásai is.

Más intézetek, mint az MTA Ökológiai Kutatóközpontoz tartozó Balatoni Limnológiai Intézet nélkülözhetetlen munkát végeznek a magyar természeti kincsek feltárásáért és megóvásáért. Az itt fel nem sorolt további kutatóintézetekben is folynak világszínvonalú kutatások.

Gyengeségek

Az intézethálózatot az elmúlt évtizedekben sok kritika is érte. A gazdaság képviselői idegenkednek tőle, túlzottnak tartják az alapkutatók fordított költségvetési forrásokat, noha ez nem kirívóan magas a hasonló országok között. A rendszerváltozás óta két – lényegesen eltérő politikát folytató – kormány illetékes minisztere is erős szavakkal fejtette ki elégedetlenségét. Az hazai ipari innováció gyengeségeiért az akadémiai kutatást tették felelőssé. Többen úgy vélik, hogy a kutatók szellemi képességei nem hasznosulnak elegendő mértékben a felsőoktatásban annak ellenére, hogy számos intézeti kutató tagja különböző egyetemeken doktori tanácsának, speciálkollégiumokat tart, és laboratóriumokat vezet a saját telephelyén.

A finanszírozó szándéka szerint az MTA intézethálózatának kutatási nagyüzemként kellene működni, ehhez pedig szakképzett és gyakorlott irányítás tartozik. Az MTA közgyűlése nagy létszáma miatt alkalmatlan erre a feladatra. A kutatóhálózat felügyelete az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa (AKT) hatáskörében van, a döntések meghozatalában a közgyűlés szerepe formális. Az AKT tagjainak többsége kutatóhálózati alkalmazott. Jelentőssé vált ebben a testületben az intézeti érdekvédelem, ami néha a kutatási teljesítmény rovására megy. E testületben ugyan a kormány is képviselteti magát, de ezt nem használta ki befolyása növelésére. A forrásokat többé-kevésbé egyenletesen osztják el az intézetek között. Ez oda vezet, hogy sokszor a tudományos áttöréshez szükséges forráskoncentráció hiányzik. Jól jellemzi a helyzetet, hogy a kiemelkedően sikeres Nemzeti Agykutatási Program finanszírozása nem az MTA költségvetési fejezetén, hanem a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal költségvetésén keresztül történik.

Az MTA költségvetési fejezetében a kutatóintézetek működésére rendelkezésre álló forrás az alapfinanszírozás biztosítására nem elégséges. Az alapfinanszírozáshoz tartoznak a határozatlan időre alkalmazott munkavállalók bérköltségei, a rezsiköltségek és az állandó adminisztrációs költségek. A hiányzó összegeket az intézetek az évek során változó nagyságú pályázati bevételeikből teremtették elő. Ez azzal járt, hogy amikor egy-két évben ezek a bevételek jelentősen csökkentek, egyes intézetek pénzügyi válságba kerültek, aminek a kutatási tevékenység látta kárát.

A folyamatosan pozitív példaként hivatkozott amerikai kutatásokkal szemben kevés intézeti alapkutatási eredmény hasznosul gyorsan a gazdaságban. Ezt a szabadalmak igen csekély száma is jelzi. Jelenleg megoldatlan az intézetekben elért eredmények gazdasági hasznosítása, bár több intézet kidolgozta szabadalmi szabályzatát. A kutatók előmenetelét kevésbé befolyásolja, hogy alkalmasak-e gazdasági szereplőkkel való együttműködésre, hogy van-e szabadalmuk vagy sem.

Veszélyek

Az elmúlt év csatározásai és a másik fél kívánságait figyelmen kívül hagyó kommunikáció miatt súlyosan megrendült a bizalom a kormányzat és az intézetek között. Minden erővel arra kell törekedni, hogy a bizalom mihamarabb helyreálljon. Hiánya árt a kutató munkának, jelentős elvándorláshoz vezethet és rontja a teljesítményt is. Szükséges az alapfinanszírozás fenntartása, mert e nélkül lehetlenné válik a tervezés, ami végső soron lehetlenné teheti a kutató munkát. Többen féltik a kutatás szabadságát, ami jól hangzó politikai jelszavak megfogalmazására ad lehetőséget. A törvénymódosítási terv sértheti az Alaptörvénybe foglalt jogot a tulajdonhoz, miszerint az Akadémia tulajdonával csak az Akadémia rendelkezhet. Az erről folytatott vita hosszan elhúzódhat, és ez növeli a feszültséget.

Esélyek

A Professzorok Batthyány Köre javasolta egy alapítvány létrehozását az intézetek felügyeletére és működtetésére. Ezt az MTA elnöke és az ITM minisztere is jó tárgyalási alapnak tekintette. Miután egy ilyen alapítvány finanszírozásához rendkívül nagy vagyonra lenne szükség, alternatív megoldásként szintén jónak tartjuk az intézetek költségvetési finanszírozását egy külön fejezetben. Az intézeti vagyon jelenleg javasolt, ingyenes használatát ellentételezhetné, ha az MTA székház rekonstrukciójának és némely intézet épületei modernizálásának jelentős költségét a kormány biztosítaná. Remélhető, hogy uniós forrásokból több pénz áramlik majd az intézetekhez. Ezzel megalapozható az ígéretes projektek kiemelkedő mértékű támogatása. A megfelelően összpontosított finanszírozás lehetőséget ad az áttörésre, kiemelkedő alap- és alkalmazott kutatási eredmények elérésére, esetleg konkrét gazdasági haszonhoz is vezethet.

Az intézetek előtt az új szervezetben lehetőség nyílik arra, hogy nagyobb mértékben vegyenek részt az innovációban, és növeljék ebből származó saját bevételeiket. A magyar innováció egésze azonban csak akkor lendül fel, ha a vállalatok is úgy akarják. Különösen nagy lehetőségek rejlenek abban, ha a meglévő eszközbeli adottságokkal az intézeti szellemi tőke a jelenleginél lényegesen nagyobb mértékben részt vesz a felsőoktatásban annak minden (BSc, MSc és PhD) képzési szintjén. Ezzel hozzájárulhat az innovációt szolgáló szakemberek utánpótlásának biztosításához és javíthatja az egyetemek helyezését a nemzetközi rangsorokban. A Lendület és az MTA-egyetemi támogatott kutatócsoportok lehetőséget kaphatnának arra, hogy az Eötvös Loránd Kutatási Hálózaton belül létrehozzák saját szervezeteiket és teljesítményértékelési rendszerüket.